

Domače tkalstvo v Beli krajini

Božo Račič

»Vidite,« pravim, ko žena konča, »tu stoje krosna — prestol hišne gospodinje, krosna, ki so nekoč oblačila moško in žensko Belo krajino, kakor jih poznam od mladih kolen in vendar ne poznam. Tako dolgo jih nisem videl, da se mi je vse razpuhtelo, podoba in beseda. In to meni, ki nosim v sebi toliko podob in besed. In ista je z drugimi stvarmi življenja. Ne bi znal več naštetih vseh delov voza, kolovrata, raznega orodja. In večina naših meščanov, tudi ako so izšli iz sela, ne ve več kaj prida o kmetiškem delu in besedi, ki ga spremlja od kraja do konca in se ga tesno ovija, ker se je iz njega rodila. Vse to bi mi meščani in pomeščanjenci morali imeti vsaj v sliki, ako ne v modelu, in poimenovano do zadnje podrobnosti, da bi nam bilo vedno priročno. Tako pa se nam vse izmika v meglo in mrak, da ne poznamo več ni stvari ni besed zanje. To je velika škoda za domačnost našega mišljenja, za bogastvo jezika, za nazornost predstav, za živost govornice in stvarno izrazitost pisanja.«

(»Krosna«, napisal O. Župančič)

Uvod

Današnji čas spreminja svet, ki nastaja nov. Staro se umika mlademu, nazadnjaštvo gine pred napredkom, ki zajema vse stroke obrtništva in industrije. Domači obrti ostajajo le še kot brleča lučka po revnih domovih, kamor tudi počasi prodira duh novega časa.

Da otmemo pozabljenj staro delo naših prednikov, razpravljam v svojem spisu o tem, kar se je dogajalo svoj čas v Beli krajini in se dogaja na področju domačega tkalstva še danes.

Tkalstvo je še danes važen gospodarski činitelj v Beli krajini. Malokdo se ga je spomnil, le etnografi ga omenjajo kot zanimivost brez natančnejšega opisa, medtem ko gospodarskega momenta ni doslej nihče upošteval. Komaj današnji čas bo dal veljavo delu, ki je bilo skrito po tihih belokranjskih vaseh in ni našlo nikoli priznanja. Danes pa je nagrajeno vsako delo in tudi pridne roke belih rojakin bodo našle kos dobrega kruha, ki ga je doslej manjkalo po tolikih revnih domovih Bele krajine njihovih deci.¹

1. Nekaj zgodovinskih in ostalih podatkov o tkalstvu v Beli krajini

Precejšnja oddaljenost Bele krajine od ostale Slovenije pred belokranjsko železnico in dolgoletna gospodarska usmerjenost na važno trgovsko središče Karlovec sta bili vzrok, da belokranjski izdelki hišne delavnosti in domačih obrti niso bili prej znani v Sloveniji preko Gorjancev. Marsikaj se je delalo tam iz stare navade in tudi iz potrebe, ker je skopa kraška zemlja dajala le v redkih letih vsega, kar je potreboval Beli Kranjec za svoje vsakdanje življenje.

¹ Zahvaljujem se na tem mestu vsem, ki so mi pomagali zbirati podatke, predvsem tkalkam in učiteljstvu za statistične podatke, na podlagi katerih je bilo možno dobiti primerno sliko belokranjskega tkalstva.

Ljudstvo je tam životarilo iz dneva v dan, iz roda v rod. Najbolj zdrave in močne sile moškega roda je požirala kapitalistična Amerika, ki je izmzgala naš svet do skrajnosti. Nosili so se še do nedavnega časa belo in tako je dobila krajina po tej noši tudi svoje ime. Belo so se nosili tudi na drugi strani Gorjancev v krški dolini, in sicer poleti v platnu, pozimi pa v belem suknu.

Belokranjski naseljenci so prinesli spretnost tkanja s seboj iz prvotne domovine in zato se razlikujejo belokranjska tkiva od ostalih na Slovenskem. Tkalo se je v prejšnjih časih povsod po Beli krajini, in sicer največ konopneno in laneno platno in to čisto ali pa mešano z bombažem.

O tkalstvu se ni mnogo pisalo.² Tkalstvo je bilo prepuščeno samo sebi in se je širilo ali nazadovalo, kakršne so bile pač gospodarske razmere. Da se je ohranilo tako dolgo, so temu vzrok slabe gospodarske razmere in kraški svet, ki je le za silo dajal ljudem vsakdanjega kruha za preživljanje. Pomanjkanje tekstilij sili tudi danes belokranjske žene, da tkejo vedno več platna za domačo porabo.

Ne bi bilo prav, da ne bi omenili iz domače zgodovine najstarejše tkalke Ane Majerle, ki je zadnja tkala lepe pisane volnene pasove, tako imenovane repe, ki so jih nosile svoj čas Poljanke pri svojih ljudskih nošah. Ana Majerle, po domače Mikiličina, je bila rojena kot hčerka Petra Molca in Katarine, roj. Žagar, v Predgradu 6. 11. 1873. Oče je bil rojen 1819. leta istotam in je bil delavec kakor njegovi predniki, ki so se preživljali z dnino in hodili na tlako v graščino kneza Auersperga v Predgradu. Molc Katarina, mati Ane Majerle, se je šla učiti tkanja l. 1850 v Brod na Kolpi. Tam se je učila dve leti in se je vrnila na svoj dom v Lazah in pripeljala s seboj vse tkalske potrebščine, ki ji jih je podaril njen učni mojster kot najprirednejši učenki. Tkala je kmeticam daleč na okoli platno iz domače preje in tkala tudi boljše blago, za katero je kupovala bombaž in volno pri trgovcu Rajnerju v Karlovcu. Mimogrede povedano, je trgovec prodajal še pred 30 leti v Karlovcu razne potrebščine za tkalstvo in opremo narodnih noš (sujtaše, vrvce, gumbe, bombaž itd.).

Leta 1860 se je poročila v Predgrad in nadaljevala tam s tkalstvom. Imela je tudi 2 pomočnici, od katerih je ena tkala pasove, druga pa platno. Tkalska obrt je najbolj cvetela od leta 1900 do 1908. Pasove je prodajala ob nedeljah na cerkvenem zidu v Starem trgu in jih nosila tudi v Radence, Čepljanke pa so hodile po pasove v Predgrad. Pas je veljal takrat 1 goldinar. Leta 1878 je Katarina Molc umrla in njeno delo je nadaljevala njena hči Ana Majerle. Od leta 1894 do 1910 so se ljudje iz Poljanske doline množično izseljevali v Ameriko. Od tam so pošiljali svojcem razne modne blagove

² Jos. Mantuani: Ostanek prazgodovinske tkalske tehnike na Kranjskem, Carniola 1915.

Ivan Ščeljc: Terminologija tkalskih priprav, Dom in svet 1896.

Albert Sič: Narodne vezenine na Kranjskem, II. del: Vezenine iz Bele krajine, Ljubljana 1918.

Ing. V. Sadar: Lan in konoplja, Kmetijska matica 1935.

Račič Božo: Lan, konoplja in volna, naša obleka in perilo, Slovenčev koledar 1944.

Račič Božo: Naše domače obrti, ki izumirajo, Ilustrirani Slovenec 1937.

in se vračali domov v črnih oblekah. S tem je začela bela noša propadati in se je sčasoma popolnoma izgubila. Ana Majerle je prenehala z delom po prvi svetovni vojni. Imela je še vse priprave, ki pa so zgorele, ko so ji leta 1943 laški fašisti požgali hišo.

Kot dobra tkalka slovi danes v Ziljah Kapele Marija, Zilje 11, stara 65 let. Dela posebno lepe otirače.

Po svoji iznajdljivosti in novih vzorcih iz porosne in beljene preje se posebno odlikuje Tina Žalec iz Učakovcev pri Vinici. Njeno platno je posebno dobro uporabno kot tapetniško blago, za namizne prte, ročne in krušne torbe in torbice.

Bojančice so znane že od nekdaj kot dobre tkalke. Danes je najboljša tkalka, ki tke poleg raznih vrst platna tudi platno na šibe, Jela Radojčičeva iz Bojancev 20.

V Adlešičih je pa danes že 10 deklet, ki so se naučile tkanja na šibe v letošnjem letu in tkejo že razne izdelke, ki zbuja splošno pozornost. Ta dekleta so prave pionirke, saj bodo razširile to, svoj čas živo umetnost ornametnega tkanja zopet med svojimi rojakinjami.

V Daljnih njivah je tkala otirače Kata Madroničeva, ki je umrla pred 100 leti.

Stari belokranjski vzorci, ki jih hranijo Etnografski muzej v Ljubljani in privatniki v svojih zbirkah, Poldka Bavdek učit. v p. na Vinici, Franc Štrumbelj v Semiču, Danica Hranilović v Metliki, Šola za umetno obrt v Ljubljani, Božo Račič v Ljubljani, kažejo veliko spretnost in znanje starih tkalk. Najlepšo zbirko hrani v Črnomlju Mihaela Balkovec. Otirače za to zbirko je zbrala pokojna Zofija Haring, katere predniki so bili Janežiči, ki so imeli svoj čas podložne vasi: Zapudje, Staro in Novo Lipo pri Dragatušu. Imeli so sorodnike v Metliki, ki so bili v službi nemškega viteškega reda. Pri Haringovi je stanoval pred petdesetimi leti kot mlad živinozdravnik znani zbiratelj Jos. Nik. Sadnikar iz Kamnika, ki je znal zbuditi pri Haringovi smisel za zbiranje starin, narodnih vezenin in tkanin. Hiša, imenovana »Viniški dvorec«, ki je bila last Haringove v Črnomlju, nosi še danes spomine na Sadnikarja in pok. slikarja Vesela. Po tej zbirki in po raznih drugih originalih, zbranih po raznih belokranjskih vaseh: Adlešiči, Črnomelj, Daljne njive, Damelj, Dragatuš, Jernejeva vas, Krašnje selo, Kvasica, Obrh, Polje, Sela pri Otovcu, Semič, Stari trg, Tribuče, Vinica, Zapudje, Sinji Vrh, je izdelala lepo in bogato zbirko večine belokranjskih vzorcev, ki bi sicer izginili brez sledu, viniška učiteljica Poldka Bavdkova in nam tako ohranila dediščino naših starih, najboljših tkalk in vezilj Bele krajine. Večina teh vzorcev je objavljena v Sičevi zbirki. Te zbirke so dragocena podlaga novemu delu na področju tkalstva v Beli krajini. Ker pa so razprodane, jih velja izpopolnjene vnovič izdati.

Metlika sama je morala imeti svoj čas prav dobro tkalko ali morda še več, ker so ravno metliški otirači najlepši. Eden ima celó 7 bordur. Nekateri predstavljajo peteline, pave v raznih pozah, osmerokrake zvezde in vrhnji del metliškega mestnega grba z dvema krokarjema. Razen teh pa imajo še ozke bordurice geometričnih ornamentov.

Sl. 1. Konopljo godijo na rosi —
Adlešiči

Sl. 4. Spletanje osnutka v kito
— Adlešiči (foto B. Račič)

Sl. 2. Terice in tukačice — Adlešiči

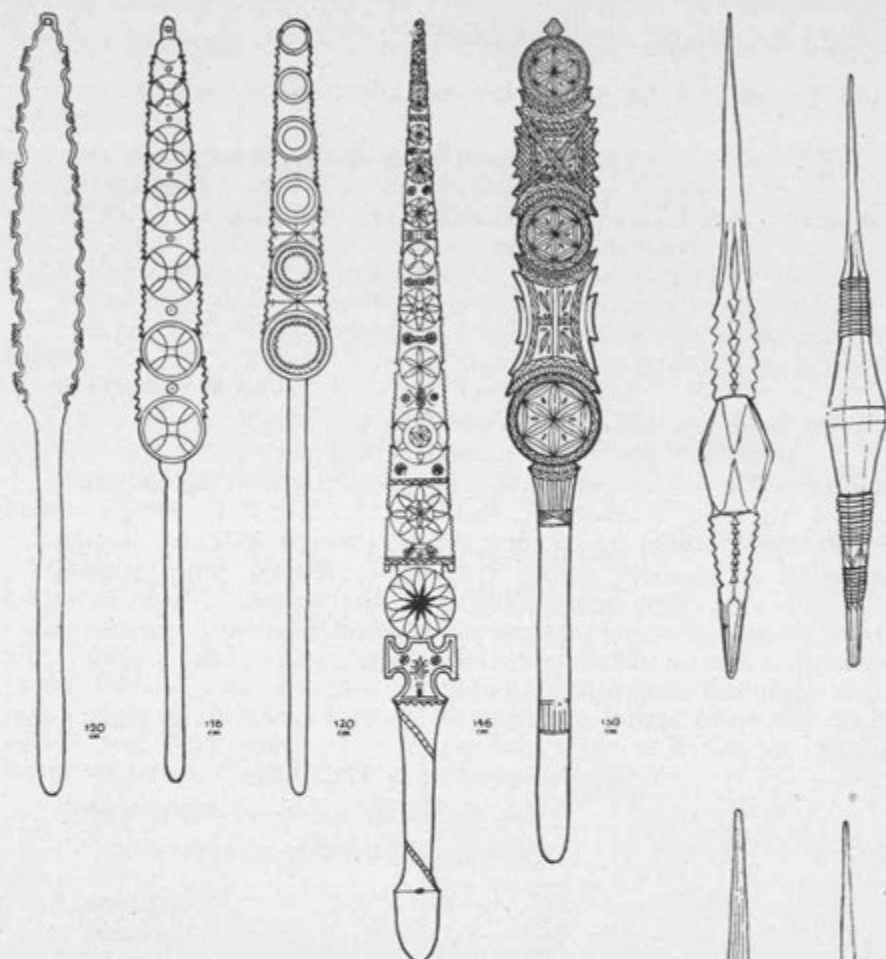
Sl. 5. Spletanje osnutka v kito

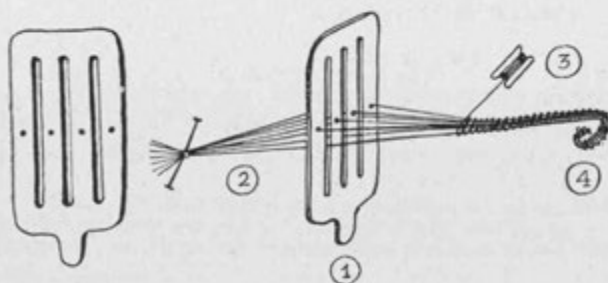
Sl. 3. Mikanje konoplje — Adlešiči

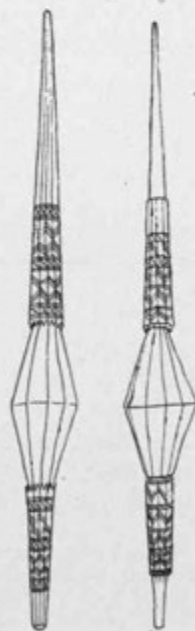
Sl. 6. Spletanje osnutka v kito

Sl. 7. Belokranjske preslice iz zbirk E. M. v Ljubljani

Sl. 10. Brdce za tkanje trakov: 1. deščica, 2. osnutek, 3. rak z navitim votkom, 4. trak (risal T. Ljubič)

Sl. 8.—9. Belokranjska vretena

Pregled belokranjskih tkanin nam pove, da je bil svoj čas po veliki večini tale izbor:

1. Grobo platno iz porosne (nebeljene preje).
2. Praznje platno — preja po preji beljena.
3. Platno z domačo osnovo in vlečeno z enonitnim bombažem (pamukom).
4. Pisano platno s pisano osnovo in beljeno in nebeljeno prejo.
5. Pisano platno z barvano osnovo in barvanim votkom.
6. Platno, osnovano z bombažno prejico in vlečeno z ročno prejo.
7. Bombažno platno, osnovano z bombažno prejico in vlečeno z bombažem.³
8. Preproge, krpore.

Vsa ta platna so gladka in so široka do 70 cm, ker ne uporabljajo bolj širokih statev. Slednja bi se lahko vpeljala in bi bila bolj ekonomična.

Potem sledijo vzorčna platna, ki jih imenujejo tkalke dvo- in štirinitna platna ali platna na škatlice (mizice, hišice). Teh tkanin je še 10 vrst in celo več, tako da dela Bela krajina 15 do 30 vrst raznega ročno tkanega platna.

Domače platno uporabljajo za razne izdelke. Predvsem se uporablja platno za rjuhe in namizne prte. Iz tanjšega platna delajo letne obleke in srajce, okrašene z belokranjsko vezenino, oboje za knjige in namizne garniture. Vzorčasto, debelo platno je uporabno za tapetniške izdelke: za prevleke kavčev, foteljev in zof. Izvrstno rabi takšno platno tudi za tapeciranje sten, raznih garderob ali jedilnih koticov. Iz vzorčastega platna delajo zelo originalne krušne torbe, nahrbtnike in tržne torbice. Platno se da tudi prav dobro barvati in tiskati. Umetna tkiva so pa izvozno blago.

K temu pridejo še volnene tkanine, in sicer:

1. debelo sukno za uporabo pri pohištvu,
2. torbe,
3. pregače,
4. preproge (šarenice),
5. odeje (koci — belci),
6. preproge — čilimi.

Kot glavne surovine za izdelovanje domačih tkanin rabijo prvenstveno lan, konoplja in domača volna. Za mešanje se pa uporablja bombaž in inozemska barvana volna za povečanje pisanosti v ornamentih.

2. Surovine za tkalstvo

a) Lan

Lan je dvojni: jari in zimski. Jari se seje spomladi, zimec pa jeseni septembra. Največ se seje domači, razširja se pa tudi pernavski ali ruski lan, ki daje daljše in tanjše vlakno. Lan raste povprečno 90 do 100 dni. Sejejo

³ Vsi omenjeni vzorci platna in tkanin so za študij na razpolago interesantom v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Poleg vzorcev je v muzeju še mnogo skic in fotografij, ki jih zaradi pomanjkanja prostora nismo mogli priobčiti v tem opisu.

ga na celino ali na dobro gnojeno zemljo. Ko lan poleti dozori, ga popukajo. Vežejo ga v »rukoveti« (snopiče, ki so tako debeli, kolikor ga obe dlani obsežeta) in postavijo po travnikih v kope, ki imajo po 60 rukoveti ali ga prislanjajo ob gospodarskih poslopjih ali pa devajo tudi v kozolce. Potem otolčejo semena (ošopljejo) s palico ali pod »tukačo«. Nato ga denejo godit v gorko Kolpo in potem še za kak teden na pokošen travnik, da se korenito posuši. Posušen pride v sušilnico (pečnico), kjer se kuri, da postane krhek. Nato pride pod tukačo, od tod pod trlico in izpod trlice na greben. Na grebenu se izčešejo povesma z dolgimi vlakni za fino platno, drugovrstno so lasnice, tretje pa kudolja, ki pa je za debele vrste platna. Povesma se privežejo na preslice, ki jih zatikajo predice za pas ob levem boku. Z vretenom se niti izvlačijo iz povesma in z desnico navijajo na vreteno. To je ročna preja. Predice pa predejo tudi na kolovrate, ker gre hitreje od rok in to prejo imenujejo kolsko prejo. Preja se previje v klobčiče in čaka na snovanje.

b) Konoplja

Konoplja se uporablja večinoma domača in jo sejejo več kot lanu, ker je bolj izdatna. Seje se »o Jurjevu«. Predelava je pa ista kot pri lanu, samo da puščajo konopljo za seme posebej, da dozori, medtem ko za predelavo pukajo konopljo, dokler so stebila še mehkejša in nedozorela. Poskusili so (letos) tudi z laško konopljo, ki pa zaradi prevelike suše ni uspela najbolje. Značilno je, da sejejo povsod tam konopljo, kjer so naseljenci: v Beli krajini in na Krškem polju, medtem ko je drugod bolj v navadi sejanja lanu.

c) Bombaž

Bombaž je prihajal iz inozemstva: iz Amerike, Egipta in Indije. Za tkanje so kupovale žene bombaž največ v Karlovcu, na Vinici in v Črnomlju. Danes pridelujejo bombaž tudi v Jugoslaviji in postajamo vedno bolj neodvisni od tujine. Enonitni bombaž imenujemo kratko »pamuk« ali »bombaž«, dvonitno prejo pa »prejico«. Uporabljajo se št. 10 do 34, in sicer nebeljen in beljen. Žene jemljejo raje nebeljenega, ker se lepše ujema z domačo prejo in je tudi močnejši.

č) Volna

Volno so dobivali od domačih živali, ki pa dajejo slab in debel material. Boljšo so kupovali ob petkih v Karlovcu od hrvatskih ovčarjev in prav tam so kupovali tudi barvano inozemsko volno, ki ni puščala barve. Za razvoj domačih obrti je neogibno potrebno, da se uvede v Beli krajini boljša vrsta ovac; ta naj bi dajala boljši material in več kakor dosedanje, ki kažejo že vse znake degeneriranja, ker jim ovčarji posvečajo premalo skrbi. Oblast se mora čimprej lotiti obnove ovčarstva. S krepko voljo in strokovnim znanjem bo mogoče doseči povoljne uspehe že v nekaj letih.

»Prelo«

Še danes je ohranjeno v Beli krajini »prelo«. Zvečer se zbirajo dekleta v vasi, v hiši, ki ima prostorno sobo. Pride 10 do 15 deklet, ki prinesejo

s seboj ali preslice ali pa kolovrate. Predejo navadno do polnoči, včasih še celo dalj časa. Večkrat tudi vabijo na prelo, da je krajši čas in da se prihrani razsvetljava po hišah, kjer ne predejo. Svoj čas so hodili na prelo tudi fantje, ki so, medtem ko so dekleta predla, rezljali vretenca in jih poklanjali svojim izvoljenkam. Med fanti je bilo včasih pravcato tekmovanje, kdo bo izrezljal lepše vreteno. Nekatera so prav mojstrsko izdelana. Predejo vse večere razen sobote, ko je dovolj drugega dela in čiščenja v hiši. Do polnoči se napredeta dve veliki vreteni. Za eno štreno je potrebno 8 vreten. Za eno snovanje jemljemo po 6 štren. Predeno (štrena) tehta navadno 1 kg ali tudi več in iz tega se stke približno 3 in več metrov platna. Pridna predica in tkalka izdelata torej v eni zimi okoli 60 m platna.

Na prelu so se spredle navadno tudi ljubezenske niti, ki včasih niso ostale brez posledic in tako je nastal belokranjski pregovor: »Ka(tera) hodi po prelu, si zibko zasluži.«

3. Tkalsko orodje in izdelovalci

Potrebno tkalsko orodje so izdelovali navadno nadarjeni samouki, ki so prišli pri opazovanju dela svojih žena ali hčera na kakšno praktično zamisel in jo uveljavili pri nadaljnjih naročilih. Bistvenih variant ni, šlo je le za ličnejšo ali slabšo izdelavo orodja, ki se je delalo navadno pozimi. Običajni tip belokranjskih krosen ali statev ima Etnografski muzej v Ljubljani. Specialni tipi so bila ozka krosna za tkanje otiračev in statvice za tkanje pasov iz Predgrada pri Starem trgu ob Kolpi. Za tkanje »na šibe« morajo biti krosna od bila proti gornjemu vratilu podaljšana.

Manjše orodje, kakor preslice in vretena, so delali doma. Priprave za vezanje ničalnic, tako imenovane »nitnike«, ni imela vsaka hiša, ampak navadno le nekaj hiš v vasi in so jih posojevali sosedom. Sukanec za vezanje ničalnic so predle žene same in ga potem povoščile zaradi trdnosti. Bolj delikatno je bilo izdelovanje brd, ki so jih delali »brdarji«. Od tod tudi hišno ime ali »prišvarak« (pridevek), n. pr. pri Veseliču na Vrhovcih pri Adlešičih. Brda so morala biti natančno narejena, število zobcev je moralo ustrezati namenu in material je moral biti trpežen. Zobce za brda so delali iz trstike (»pušpana«). Zobce so pričvrščali v zareze dveh vodoravnih palic, ki sta imeli med seboj 10 do 13 cm razdalje. Privezovali so zobke enako oddaljene drugega od drugega z močno nitjo in potem zalili s črno čevljarsko smolo. Zobci so se računali po pasmah, t. j. na vsako pasmo po 60 zobcev. Kolovrate so izdelovali ali domači kolarji ali pa samouki, ki so obratovali s primitivnimi stružnicami na nožni pogon.

4. Tkalske priprave

a) Brdce za tkanje trakov

Najprimitivnejša priprava za tkanje trakov je tako imenovano »brdce za tkanje trakov«. To je priprava v obliki deščice v velikosti človeške roke, ki ima po dolgem štiri zareze, do 5 mm široke. Vmesni deli med prvo in

drugo, drugo in tretjo, tretjo in četrto zarezo so na sredi prevrtani; tja se napelje nit in tudi med zarezami — vsega 9 niti.

Tkalka zveže na enem koncu vseh 9 niti v čop in ga priveže na žebelj v steni ali na drevo, če tke poleti zunaj. Tkati začne tako, da »brdce« potegne navzdol, tako da so niti, ki so vdete in pripeljene na vmesnih delih med zarezama, zgoraj, ostale štiri niti pa spodaj, da se napravi zev. Tam skozi potisne »rak« z navito nitjo od leve na desno in od desne na levo. Nato tkalka »brdce« zopet dvigne, da nastane zgoraj »zev«. V to zopet potisne rak z nitjo, s prsti pritegne votek k prvi niti, da je tesno stisnjena nit pri niti. To je princip tkanja, ki se prenese potem od teh najmanjših »stativic« z devetimi nitmi osnove na širše »stativice«, na katerih se po istem principu tkejo pasovi iz raznobarnih volnenih niti. Za tkanje pasov rabijo stativice na 20 do 30 niti.

Lahko pa se tkejo iz motvoza tudi oprte za koše in drugo uporabo.

Ta primitivni aparat je človek izpopolnjeval polagoma do najmodernejših mehaničnih tkalskih strojev, ki zamenjujejo na tisoče človeških rok in v kratkem času opravijo koristno delo, ki gre pri ročnem pogonu še precej počasi.

Druga najstarejša priprava, ki se uporablja v Gorjancih, je

b) gorjanska tara

Priseljeni Uskoki so zasedli večino Gorjancev še v 16. stoletju in so prinesli s seboj tudi znanje tkanja in vezenja, kar so ohranili do današnjih dni.

Uskoki imenujejo statve, na katerih tko pregače in torbe, »tara«; to je 180 cm visoko stojalo, ki je 90 cm široko in ima obliko okvira, ki je dvakrat predeljen. Gornja stranica se imenuje gornje vratilo, spodnja pa dolnje vratilo. To se dá z zagozdami z desne in leve strani nekoliko regulirati, da se osnova lahko nekoliko bolj napne. Približno v sredini imata desni in levi stebriček tri luknje, med katere se vtakneta v sredi dva ključa brez brad. Skozi odprtino ključa se potisne »palica nitnica«.

Snovanje se opravi takole: Najprej priveže tkalka vrvico na levem stebričku in jo zgoraj v loku pritrdi na desni stebriček. Nato začne osnovo, ko jo priveže spodaj ob levem stebričku, ovijati preko gornjega vratila spredaj in zatem jo spušča zadaj na spodnje vratilo in zopet okoli toliko časa, da je izpolnjen in namotan ves prostor med gornjim in dolnjim vrtilom in levim ter desnim stebričkom. Osnova gre torej enkrat nad vrvico, drugič pod vrvico in tako do konca. Nato se osnova »naniti«. Prvi dve niti se ne privežeta. Nato se ovije vsaka druga nit z zanko, z močno nitjo. To zamenja ničalnica. Odpiranje zevi opravlja nad nanitnico »palica pomičnica«. Vzorci se delajo tako, da tkalka prebira niti osnove po raznem številu, ki pa mora biti enakomerno porazdeljeno čez vso osnovo. Jemljejo se n.pr. po tri niti zgoraj in dve spodaj v prvi vrsti. Druga vrsta se jemlje obratno. Ta način se lahko ponavlja za nekaj vrst, potem se pa prebiranje zopet menja. S tem postopkom se dajo doseči prav lepi barvni učinki, zlasti če se menjajo barve. V ta namen so jemali belo, modro, rdečo in zeleno volno, in sicer tanjšo in debelejšo. Za »pregače« (predpasnike) jemljejo tanjše, za torbe pa močnejše volne.

V Gorjancih so tkale navadno »prognašice«, to je ornamentirane le v vodoravni smeri, medtem ko so pravoslavne Marindolke in Bojančice tkale tudi pregače-iverače. Iveri imenujejo ornament, ki sestoji iz treh ali petih kock, postavljenih v obliki piramide. Te kocke se prebirajo čez tri niti v osnovi in se trikrat zavlečejo z votkom. To je gobelinski način tkanja.

Gorjanska tara je najstarejša tkalska priprava pri nas. Podobne statve iz XV. stoletja nam kaže freska pri Sv. Primožu nad Kamnikom.

Namesto bila z brdom, ki ga imajo druge statve, uporabljajo tu tkalke »češelj«, s katerim zabijajo od vrha navzdol votek v vodoravni smeri, da dobijo dovolj gosto in zbito tkanino. Češelj je izdelan iz 3 cm debele bukove ali gabrove deske v obliki sodovih vrat. Na zgornji strani ima zažagane zareze, med katerimi so pribl. 2 mm debeli zobje. Zada je zbit v desko ročaj, za katerega drži roka, ki zabija votek.

c) Belokranjska krosna

Statvam pravijo Belokranjci splošno »krosna«, Poljanci »státive«, Bojančani, Marindolci in Žumberčani pa »tara«. Ta tip krosen je razširjen tudi po bližnji Hrvatski.

Posamezni deli se imenujejo: sprednje vrtilo, žleb, palice sestrice, palica prebiralka, sklopnjača, ničalnica, bilo, brdo, čolniček (čunek), cev, palica razpenjalka, srednje vrtilo, podnožnik, dolnje vrtilo, klop, stranice, kolesa, zobata kolesa, klinci. Vsi deli so narejeni iz bukovega lesa.

Med pripravami domačinov in doseljencev ni bistvene razlike.

5. Predelava surovin

a) Snovanje

Med najvažnejša opravila pri tkanju sodi priprava osnove ali osnutka (»kite«). To delo mora biti izvršeno nadvse vestno in natančno, ker je odvisno od tega dobro tkanje in potek dela. Svoj čas so polagale tkalke klobčiče z navito prejo v dvanajst loncev, danes pa imajo v ta namen pripravljeno za majhno peč visoko leseno škatlo z 12 predali. Od tod prepelje snovalka konce niti klobčičev skozi luknjice snovalne deščice (šprinka, čini) in jih zveže na koncu z nitjo v trden čop, ki ga natakne na klinec vitljena. Vitljen ima obliko vretena, ki ima v sredini dolgo os, in sega od tal do stropa. Na os so pravokotno postavljene 4 palice, pritrdjene na koncih zgornjega in spodnjega križa. Višina teh palic je 175 cm, višina osi znaša 2,50 m (višina sobe), dolžina križev pa po 120 cm. Niti pa prebirajo tako, da jemljejo najprej prvi par z levo roko od zgoraj z leve, potem pa prvi par z desne. Nato vzamejo drugi levi par, potem levi in slednjič zadnji par z leve in končno z desne. Pri snovanju drži snovalka z levo roko prebrane niti, z desno pa deščico s prepeljanimi nitmi. Vse niti skupaj se imenujejo prame ali pramen. Prame se razdelijo na polovico in navijejo okoli klinca pol zgoraj, pol spodaj nato se prekrizajo prame okoli drugega in tretjega klinca. Vitljen se nato obrača in prame gre okoli vitljena navzdol do spodnjega križa do spodnjih

klinov, okoli katerih se zavije v obliki osmice in se vrne po isti poti navzgor. Ko se vračamo nazaj s pramenom od spodaj navzgor, začnemo prebirati s spodnjim levim parom, nato z desnim itd. tako, da pride dvakrat prekrížano. Ta postopek se ponavlja toliko časa, kakršno širino želi tkalka imeti. V eno prame gre dvanajst niti, v eno pasmo pa gre pet pramen (60 niti). Platno se snuje navadno na deset do trinajst pasem, če je preja domača in ročno predena (bombaž snujemo 14 do 16 pasem). Osnutek ima torej 600 do 780 niti širine. Pot ali mera, ki jo premeri prame enkrat okoli vitljena, se imenuje »bulit« (= boleta, boletare = značka, označiti), tudi »stena«, »koleno«, »vitra« (oznaka z barvo ali pisano nitjo) in meri 2 palici (palica ca. 1,50 m). Na vsakih 5 pramenov se prevleče spodaj motvoz, da se ve za širino platna.

Dolžino določijo navadno kar s tehtanjem. Teža preje se razdeli na tri dele, dve tretjini teže se porabita za osnovo, ena tretjina pa za votek. Od debeline preje je odvisna poraba votka, od tanjše se porabi manj, od debelejše pa več. Če je tanka osnova in debelejši votek, gre delo hitreje od rok. Najlepše pa je platno in najbolj enakomerno, če sta osnova in votek enako debela.

Ko je porabljena vsa preja, namenjena za votek, se konča snovanje takole: Če so osnovane pasme na par, odreže tkalka prame na zgornjem delu vitljena, torej tam, kjer je pričela snovati. Če pa ni na pare (11, 13, 15), jih odreže spodaj in zaveže v vozej. Potem vzame motvoz, ki ga prepelje na križu vitljena skozi ves osnutek, in ga zaveže. Prav tako zaveže osnutek tudi zgoraj. Nato vzame osnutek z vitljena tako, da ga vzame najprej na prvem klinu (tam, kjer je začela) ter ga razpolovi in zasuka, da se ne zmeša. Tako nastane zanka, skozi katero vtakne roko in poprime dalje. To dela do konca, dokler ni ves osnutek porabljen in spleten v kito.

b) Navijanje

Sedaj se osnutek navije na krosna takole: Iznad dolnjega vratila se dene preko srednjega na sprednje vratilo. To ima zarezo in žleb po sredini. Tam se vtakne palica skozi osnutek, kjer je motvoz in se potem prevlečejo pramena skozi grabljice. Grabljice imajo 71 zobcev. V prostor med zobci pride eno prame, to je dvanajst niti, če je osnutek na dvanajst pasem, sicer pa se pusti sem in tja prazen prostor, če je osnutek na deset pasem, ali pa se deneta po dve prameni, če je osnutek na več kot štirinajst pasem. Paziti je pri tem, da se prame ne razdere, ko se navija; grabljice se morajo premikati, da stojijo poševno, da se enakomerno navija in izpopolni vratilo enakomerno, da ni jarkov med prameni. Grabljice se nato zaprejo in se dene palica v zarezo gornjega vratila med obe kolesi in se navija skozi grabljice, ki imajo nalogo, enakomerno deliti osnutek. Ena delavka drži grabljice, druga pa osnutek, ki mora biti čvrsto napet. Dve pa obračata s klini sprednje vratilo in navijata osnutek do konca. Potem se vtakneta dve palici prebiralki (»sestrici«) tam, kjer je votek zvezan. Nato se motvoz razreže in se začne z vdevanjem skozi ničalnice z iglo vdevalko, »šprinko«, ki je lesena in žična. Vdeva se od leve

strani, in sicer prva v gornjo, druga pa v dolnjo, obe skupaj pa skozi eno odprtino med zobci na brdu. Ko je osnutek vdet, se privežeta paroma po dva prašmena na srednje vrátilo; potem se pa potegne srednje vreteno iz votka in vtakne zopet nazaj, tako da gredo stkanе niti v obliki platna preko njega. Nato se priveže »prtkavača« na dolnje vrátilo. Zatem se osnova dobro napne in »navošči« z voščenko. Voščenska je majhno ped dolga deščica, za palec debela, in ima na eni strani izdolben žleb, kamor se natlači vosek. S to pripravo se namaže ali se navošči osnova po vrhu, da se niti preveč ne mešajo pri tkanju. Zato je navadno tako platno precej trdo, dokler se ne popari in izpere vosek. »Prtkavača« je kos platna, ki ima rese ali štranjce, na katere se privežejo konci osnutka; platno samo se pa pritrdi s palico v žlebu na spodnjem vretenu in se navije okoli vretena s štranjci. S prtkavačo se prihrani material, ker ni treba puščati na koncu osnove, kar ni uporabno in se mora odrezati. Posebej se pa navijejo cevi s prejo na »kolesu za cevi sukat«. Za to rabi navadno star kolovrat, ki ga predelajo v ta namen. Ena takšna cev pride v čolniček, ki ima na strani luknjico, skozi katero teče nit med votek s čolničkom vred.

c) Párido

Spredene štrene devajo v »párido«. Presejan bukov pepel stresejo na redko debelo platno, ki je pokrito preko štren, ki so zložene v velikem čebru. Nato se zlije na pepel krop. V parilu se pustijo 6 do 7 ur. Med tem časom večkrat menjajo krop. Vodo odtakajo spodaj na čepu in jo ponovno zavrejo. Ohlajene štrene izpirajo v čisti vodi, in ob pomanjkanju vode v vodnjakih vozijo štrene v tekočo vodo — v Kolpo. Če preja zmrzne, odleže to za enkratno parjenje. Namen parila je, da štrene omehčajo in postanejo bele. Zato morajo ta postopek ponavljati osem- do devetkrat. Porosno prejo pa poparijo samo trikrat, da postane voljna in da se dá tkati, barvo pa ohrani prirodno in takšna rabi pri tkanju za barvne efekte.

d) Pranje domačega platna

Za pranje domačega platna se jemlje navadno deževnica ali kapnica. Zaradi pomanjkanja mila se platno deva v »parilo« in se potem spira v tekoči vodi. Zato vozijo tudi perilo na Kolpo — in ga tam sperejo do čistega. Pozimi radi puste perilo premrzni, takšno perilo je mnogo lepše. Rjuhe in prte obesijo, da se osuše na dobro polovico, potem jih lepo zganejo in zlože točno po vogalih in potolčejo robove z lesenim tolkačem. Nato zavijejo »mlinčar« ali »valjarko« v platno in »ravnajo« platno z ravnačo, da postane gladko. (»Mlinčar« imenujejo v Ziljah, »valjarka« v Adlešičih.) Potem položijo rjuhe in prte drugega na drugega in jih obtežijo čez noč. Drugi dan obesijo vse zopet na sonce, da se platno posuši do dobrega, ker sicer lahko zaplesni in je plesnobo zato težko izprati. Tako opranih in pripravljenih prtov ni potrebno likati, ker jih je že ta postopek nekako zlikal. Če se pa platno lika, mora biti vlažno, ker se suho ne dá likati. Mora se pa dobro posušiti na soncu, preden se spravi.

6. Tkanje gladkega platna

Tkalka sede za krosna in pritisne desni podnožnik, ki z ničalnici razdeli osnovo na polovico in nastane tako zvana zev. Skozi to vrže tkalka čolniček z nitjo, ki jo zabije z bilom, v katerem je brdo. Brdo ima toliko zobkov, kolikor je niti v osnutku in tako se platno zbije v gosto tkanino. Če se pa manj krepko zabija, ostane platno bolj redko. Nato pritisne z levo nogo levi podnožnik in vrže čolniček z leve strani skozi odprto zev na desno in zabije nit z bilom. Tako se to ponavlja in pred nami se daljša pri vsakem zamahu platno za debelino ene niti in se počasi zavija na spodnje vratilo.

Če se med tkanjem odtrga nit osnutka, jo je treba takoj poiskati in zvezati s parom, da se ne zmeša. Dobra tkalka stke, če je preja gladka in čvrsta, da se ne trga, 6 do 8 metrov na dan, in to na navadnih statvah, ki jih delajo navadno samouki po belokranjskih vaseh. Če bi pa uporabljale statve s hitrim čolničkom, bi lahko stkale najmanj trikrat več. To velja seveda za gladko enobarvano platno. Če se pa tke pisano platno, je temu primerno treba tudi pripraviti osnovo. Pri tem je treba zaradi določenih mer in razdalj med posameznimi barvastimi pasovi, ki tečejo po dolžini platna, paziti, da se štejejo pramena niti v določenem redu, ker nastane sicer slab vzorec. Ravno pri pisanih tkaninah je treba paziti, da sta osnutek in votek enako debela, sicer ne uspe dobro. Osnova se pripravi za prvovrstno platno tako, da se dajejo klobčiči v predalčni zaboj n. pr. v takšnem redu: V prve štiri predale se položijo beli klobčiči, v druge štiri nebeljeni, v zadnje štiri pa »porosni«. Za druge vzorce pa zopet druge kombinacije.

7. Dvornitno platno

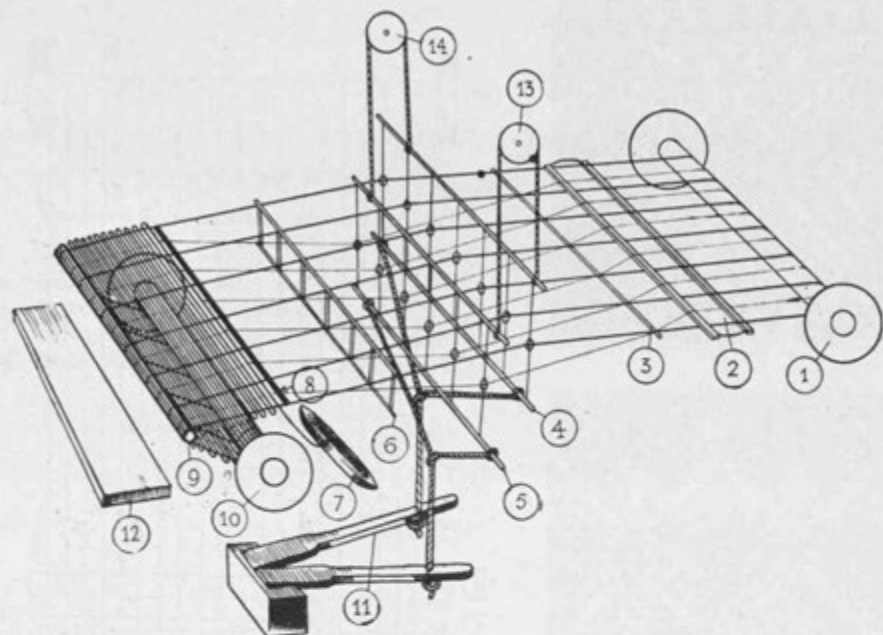
Dvornitno platno se tke na navadnih krosnih, ki imajo dva podnožnika. Začne se z desno nogo. Potem se prebirajo z motvozom dolnje niti z desne strani dve gori, štiri doli do konca osnove. Nato se porine skozi osnovo 10 do 12 cm široka deska in daljša od širine od platna takoj za brdom in se potem zamenja za drugo za ničalnico pokončno, da napravi zev, skozi katero se vrže čolniček z desne na levo dvakrat, ne da bi pritisnili na podnožnik. Potem se pa pritisne podnožnik in vrže čolniček štirikrat zapored. Nato se najprej preberejo niti, in sicer dve doli, štiri gori z motvozom do kraja. Ta postopek se ponavlja, dokler ni platno dotkano.

Razne kombinacije prebiranja dajejo lahko veliko število najrazličnejše kombiniranih vzorcev. Mogoče je tkati tribarvne kompozicije na ta način, da je osnova enobarvna, votek pa barvan. Lahko je tudi osnova barvana in votek tudi.

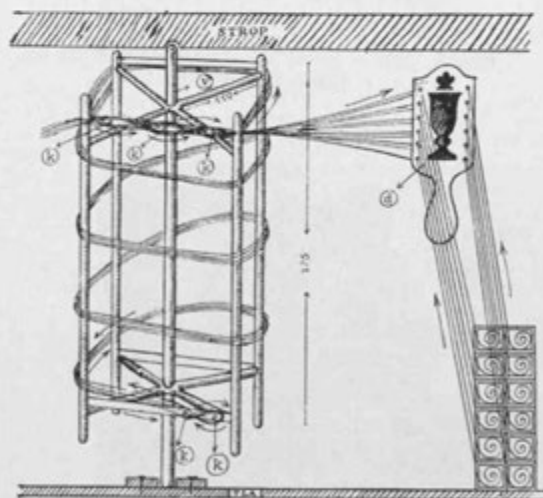
8. Štirinitno platno

Tako imenovano štirinitno platno se tke na navadnih krosnih, ki pa morajo imeti dva para ničalnic in dva para podnožnikov.

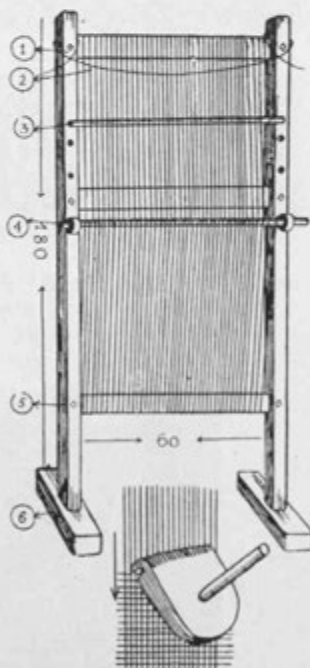
Zev se odpre z desnim skrajnim podnožnikom in se vrže čolniček skozi. Nato se pritisne levi skrajni podnožnik in se vrže čolniček z votkom na

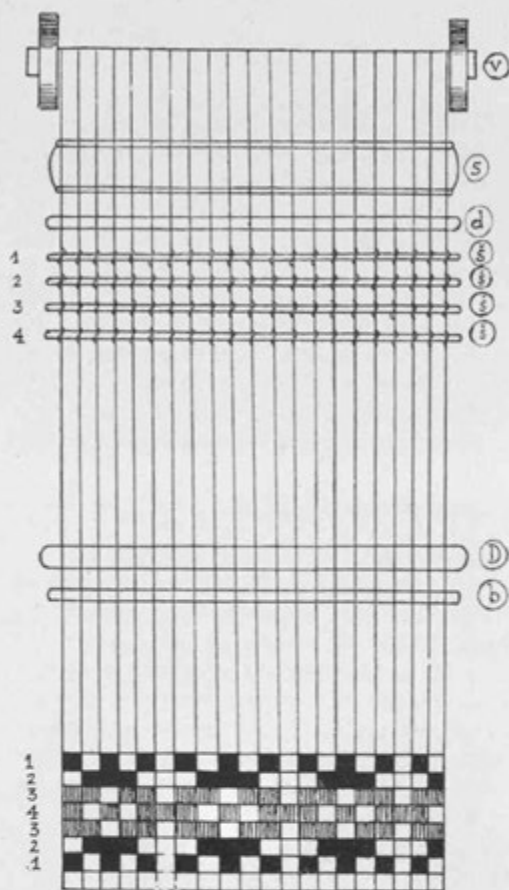
Sl. 11. Shema belokranjskih krosen: 1. gornje vratilo, 2. palici »sestrici«, 3. palica »sklopnjača«, 4. in 5. ničalnice, 6. bilo, v njem brdo, 7. čunek, 8. palica »razpenjalka«, 9. sprednje vratilo, 10. dolnje vratilo, 11. podnožniki, 12. klop, 13. škripci

Sl. 12. Vitlen ali snovalo: v = vitlen, k = klinici, d = deščica »snovalka«

Sl. 13. Gorjanska tara: 1. gornje vratilo, 2. vrvica, 3. palica pomičnica, 4. palica nanitnica, 5. dolnje vratilo, 6. noga; pod taro je češalj (risal T. Ljubič)

Sl. 14. Shema tkanja na šibe v Beli krajini
(risal T. Ljubič)

Sl. 15. Okraski na belokranjskem
tkivu s pavi, svastiko in peteli-
nom (foto J. Šmuc)

Sl. 16. Navijanje osnutka na gornje vrtilo v Adlešičih (foto
B. Račič)

desno. Zatem se pritisne notranji desni podnožnik in se vrne čolniček na levo. Slednjič se pritisne notranji levi podnožnik in vrže čolniček na desno. Ta vrstni red menjanja podnožnikov mora ostati do konca tkanja.

Važna za tkanje štirinitnega platna je napeljava osnove, ki se napelje takole: Skozi oko prve ničalnice, začeni od spodaj, se pcrine prva nit osnove z desne strani. Nato se vdene skozi prvo oko druge ničalnice druga nit osnove, nato skozi tretje oko tretje ničalnice in slednjič skozi četrto oko četrte ničalnice. Peta nit pride zopet skozi oko prve ničalnice, šesta skozi drugo, sedma skozi tretje in tako se dela do 18. niti, ki pride skozi oko druge ničalnice. Nato se nadaljuje zopet z vdevanjem nadaljnjih 18 niti tako, da pride prva oziroma devetnajsta nit skozi četrto ničalnico, dvajseta nit skozi tretjo ničalnico, enaindvajseta nit skozi drugo ničalnico in dvaindvajseta nit skozi prvo. Po tej razdelitvi gre vdevanje do konca.

Možne so tudi druge kombinacije vzorcev, če se napeljujejo niti osnove v drugem vrstnem ali številčnem redu.

9. Tkanje dekorativnih tkanin »na šibe«

Ta način tkanja je zelo starodaven in zahteva od tkalke izredno veliko potrpljenja, vztrajnosti in vestnosti. Zato so bile tudi tkalke, ki so obvladale to tehniko, po Beli krajini bolj redke in čislane.

Ornamenti so vezani na oblike, sestavljene iz kvadratnih elementov iz tehničnih razlogov. Ornamentirana tkiva se lahko tkejo na navadnih krosnih, toda le bolj ozke bordure. Za širše vzorce je treba imeti spredaj podaljšana krosna, ali nalašč za to izdelana dolga, ker se potrebuje prostor za vtikanje palic, ki jih je včasih celo čez 30. Izvede se lahko veliko število vzorcev v tej tehniki.

Tke se po načrtu, ki ga ima tkalka pred seboj.

Najprej se začne s prebiranjem ali štetjem niti. Na načrtu pomeni vsak kvadrateg ornamenta dve ali tri niti na osnovi in prav toliko se jih zavleče z votkom.

Prebira se prva vrsta na načrtu od spodaj in se potem prebira navzgor vrsta za vrsto. Prebira se: ali z motvozom ali tankim ravnilom. Ko je nabrana prva vrsta, se vtakne deska pred ničalnicami in izvleče ravnilo pred brdom. Nato se vtakne deska za ničalnicami in izvleče deska pred brdom, nakar se odpre zev z desko za ničalnicami in vtakne šiba takoj za stalno za gornjim vratilom in se naniti. Nanitenje palic se opravi takole: Niti preberejo na osnovi le gornje po parih in jih omotajo z motvozom na palico, da so ločeni pari med seboj.

Nit, s katero »nitijo« palice, privežejo na enem in drugem koncu v zarezo, da se ne more premikati po palici. Na podoben način se prebirajo vse nadaljnje vrste načrta in se palice nanitijo tako, da se pomikajo proti ničalnicam od spodaj navzgor, palice se pa vtikajo od zgoraj navzdol. Če je ornament tako risan, da se od sredine navzgor lahko ponavlja, je potrebno pri tem le polovično število palic, ker se druga polovica z izvlečenjem palic enako zaključí.

Tke se tako, da pritisne tkalka najprej desni podnožnik in porine z belo nitjo čolniček skozi zev na levo. Potem pritisne na levi podnožnik in vrže čolniček skozi zev na desno. Tako ponavlja se tke belo, gladko platno.

Prva pisana nit se vtke tako, da se odpre zev z desko za brdom in se vrže cevka ali »rak« s pisano nitjo skozi zev. Nato se položi deska zopet v vodoravno lego in pritisne podnožnik, ki razpolovi z ničalnicami vso osnovo ter porine čolniček z belo nitjo skozi zev. Potem pride zopet pisana nit, nato bela in zopet pisana, in tako je prva vrsta vzorca s kockami po tri niti dotkana. Nato pride druga vrsta, ki se tke na opisani način. Važno je, da se za vsako vrsto menja deska za brdom in najprej z ravnilom pretakne prebrana osnova. Ravnilo se za zadnjo palico zamenja z desko, ki nadomešča ničalnice in drugi par podnožnikov.

Prebrane palice pa lahko poljubno uporabljamo za razne nove kombinacije vzorcev. Kontrolo nad tem pa imamo v načrtu. Zato je edino pravilno, da delajo tkalke le po načrtih in da jih tudi same rišejo.

10. Tkanje krpar

Krpare se imenujejo preproge, narejene iz krp. Stare ali nove krpe narežejo na za prst široke trakove in jih sešijejo po dolžini. Trakove zvijajo v klobčiče ali navijajo na vrtena na stojalu. Osnova se jemlje ali lanena ali konopnena ali bombaževinasta, in sicer precej čvrsta. Vdeva se po ena nit v brdo. Tke se tako, da se navije na cev v čolničku le nekaj trakastega votka, ki se odvíja s klobčiča ali vretena skozi luknjo na strani čolnička in potem vleče skozi votek.

11. Tkanje pregač, torb, šarenic in odej

Te vrste volnenih tkiv izdelujejo v Beli krajini le pravoslavni Bojančani in Marindolci, in sicer danes zelo redko, ker je izginila noša in ker ni dobiti barvane volne.

Tkanje pregač se vrši tod na vodoravnih statvah, imenovanih »tara«, medtem ko tkejo podobne reči v Gorjancih na pokončni »tari«. Princip je isti kot pri ostalih vzorčastih tkivih, ki se delajo s prebiranjem niti na osnovi. Pač pa so zelo zanimive »šarenice«, posebna vrsta tkanih preprog ali odej, ki so ornamentalno prav učinkovite, se pa žal ne izdelujejo več. Etnografski muzej hrani še en primerek.

Tkanje odej (belcev, biljac v Bojancih) se vrši na statvah iz debele volne. Kot osnova se jemlje tanjša, dobro predena močna volna, votek pa je zelo debel in se pribija z redkim brdom, da se volna čvrsto sprime. Ker so statve široke komaj 70 cm, jemljejo za eno odejo dve poli, ki sta po sredini čvrsto sešiti z domačim lanenim sukancem. Nato je prišla odeja še v stope, kjer se je blago zgostilo ali splatilo.

Važno je dejstvo, da so volnene tkanine izdelovali v Beli krajini večinoma le pravoslavni doseljenci in da teh predmetov niso domačini posnemali, ker so spadali ti izdelki prvenstveno k njihovim ljudskim nošam, ki so se zelo

ločile od slovenskih. Pač pa so prevzeli od njih vzorce dvonitnega in štirinutnega platna, ki so ga tkali tudi kočevski tkalci, ki niso imeli nobene zveze s pravoslavnimi naseljenci.

Te vrste odeje so zelo trpežne in jih uporabljajo za pokrivanje postelj ali tudi rabijo vozniki kot odeje (čez kolena in pas) v zimskem času. Po videzu so ali gladke, enobarvne ali progaste, ali pa imajo lik šahovnic, belo-črne, belo-rdeče ali celo belo-modro-rdeče-zeleno.

12. Suknarstvo

Sukna Belokranjci niso sami tkali razen Bojančanov, ki so ga potem nosili tja v Slunj pri Ogulinu v stope. Pripravljale so pa žene volneno prejo, iz katere so jim potem kočevski tkalci stkali domače sukno, ki je bilo po veliki večini belo. Ob semanjih dneh so prihajali kočevski suknarji v Črnomelj iz Prerigla, Kumerne vasi in Peter Jonke iz Svetlega potoka. Ta je imel kar čeden obrat manjšega obsega in Kočevci so imenovali njegovo podjetje »fabriko«. Imel je mikalnik za volno, selfaktor z 80 vretenci in statve. Belokranjci so oddali prejo Kočevarjem za tkanje sukna in so ob prihodnjem sejmu pripeljali izgotovljeno sukno. Kočevci so imeli mešanih barv ovce in zato so imeli potem sukno prirodne barve. Jonke je kupoval tudi volno za svoj račun in delal sukno, ki ga je potem prodajal na sejmi v Črnomlju, Metliki in Karlovcu. Nekaj časa je pošiljal domače kočevsko sukno celo na Poljsko. Umrli je tik pred drugo svetovno vojno, 92-leten. V Kumerni vasi pa je tkal tkalec »sūkno« na 6 cokljev (cokelj = podnožnik), platno na 2, »prebirano na hišice«.

13. Ornamentika in okras na tkaninah in orodjih

Primitivnost življenja se zrcali v tkivih, ki so dokaj preprosta, izvzemši ornamentiranih, ki so bila svoj čas prav bogata. Ornamentika tkanja je zaradi tehnike predvsem geometričnih oblik. To je tkaničenje, ki je nastajalo pri tkanju na statvah (krosnih, tari) in se je šele kasneje začelo posnemati z iglo. Izdelovanje oblek iz domačega platna je zahtevalo iz estetskih ozirov krasitev posameznih delov, ki jih je izvršila roka s šivanko, z iznajdljivostjo in pridnostjo belokranjske žene (raličanje, štepanje). Po vaseh so bile izbrane šivilje, ki so krasile obleke ženam in srajce možem.⁴ Belokranjske Ziljanke so krasile oplečja na ramah s poševnim, križu podobnim ornamentom, ki so ga imenovali »strkljeni krivec«. To delo je prišlo v tradicijo, ki se je ohranila do današnjega časa, ko izgublja prvotni pomen in namen uporabe, lahko pa se še uporablja za okras stanovanja in oblek — v današnjem času. Prvenstveno so mišljena razna čisla (bordure) za ženske in otroške obleke in za moške srajce, in sicer vezena in tkana, namizne garniture in prtički, namenjeni za eksport.

⁴ V Predgradu sta sloveli kot šivilji sestro Zagar Marija in Kata, v Adlešičih sta bili spretni v šivanju ljudskih noš Ivana Skube in Magda Veselič, poročena v Marindolu.

Belokranjska ornamentika je nastala pod raznimi vplivi, vendar pa ima toliko svojevrstnega, da jo lahko imamo za originalno. Pri tekstilnih ornamentih je viden vpliv Orienta, od koder je tehnika prišla, vendar je pa tudi vidno prizadevanje osamosvojitve od tujega vpliva, kar je opaziti pri nekaterih ornamentih. Pri tekstilu je vezan ornament na tehniko tkanja in zato je po veliki večini geometričen. Živalski in drugi motivi so pa stilizirani in prilagojeni tkalski tehniki.

Značilen za belokranjsko ornamentiko je tudi kvadrat, ki stoji diagonalno pravokotno na vogalu in ima na desnih in levih straneh vstavljenega še pol kvadrata z dol in gor obrnjenimi kljukami. (Srbi rečejo temu ornamentu »živijeto«, ker je nekoliko podoben veliki črki Z v cirilici. To je sploh prav tipičen tekstilni ornament, ki je tudi na orientalskih in pirotskih preprogah, in je prišel iz Orienta.) Stari Slovani so uporabljali na ležiščnih pregrinjalah podobo petelina, ki naj bi odganjal zle duhove. Ta petelin naj bi imel po izsledkih pok. prof. Titelbacha v Beogradu približno takšno obliko, da mu njegov rep tvori eno četrtno osmerokrake zvezde, ki je pogosto na belokranjskih tkaninah. Kasneje je prišel petelin na druge tkanine in spremenil tudi svoje oblike.

Podoba pava, ki se pojavlja na belokranjskih tkaninah, ima tudi zelo star izvor. V starokrščanskih časih se pojavlja kot ornament na cerkvah v kamnu (izkopanine Stobi, Solin) in ga najdemo tudi na tkaninah in čipkah.

Zelo zanimiv je belokranjski vzorec s svastiko, ki sodi med najstarejše ornamente.

Ornamentika belokranjskih tkanin je potemtakem zelo stara in ima svojo tradicijo, ki jo velja še nadalje gojiti in spopolnjevati.

Temeljna barva belokranjskih tekstilnih ornamentov je modra, kombinirana tudi z rdečo in oranžnorumeno. Le pri poljanskih pasovih je poleg rdeče in modre še zelena barva.

Okraski na orodju

Okraski na tkalskih pripravah so originalni in značilni. Nekateri mojstri-samouki, izdelovalci krosen, so nekatere dele okrasili, kar so imenovali »cifranje«. Navadno so krasili posamezne dele stojala pri krosnih, in sicer z dleti ali tudi z nožem.

Vretena so lepo rezljali in vreten je bilo več vrst. Najprimitivnejša so bila štirioglata, koničaste oblike z narezanimi robovi v podobi majhnih trikotov. Nekateri izdelovalci so delali vretena, ki so imela na spodnjem koncu obliko dvojne piramide, in sicer šest- ali osemoglate, ali celo dvojčkov. Vreteno je bilo okrašeno z raznimi vrezi, ki so se vrstili v določenem redu ali razmerju. Včasih ima vreteno v sredi obliko rezljanega stebrička, ki jih vidimo na hodnikih belokranjskih hiš.

Preslice so bile dvojne oblike. Prve so bile dolge, sabljaste in so merile čez meter, široke so pa bile približno tri prste. Ob straneh so imele zareze, v katere se je zažehl motvoz, s katerim je bilo povezano povese mo na preslice. Od navadnih zarez se je sčasoma izoblikoval prav dekorativen rob,

ki je dajal preslici lepo zunanje lice. Na ploščati strani je bilo včasih tudi nekaj ornamentov v obliki križcev ali zvezd, vendar so bili zelo redki. Te dolge preslice so navadno rabile za predenje konoplje, ki je bila daljša in tudi povese od lanenih. Ker so te preslice razširjene daleč na Hrvaško, domnevamo, da so prišle k nam tudi od tam. Druga vrsta preslic, na katere so predle lan, je krajša in drugače oblikovana. Marindolske in bojanske so precej podobne liškim in onim tam od Glamoča, od koder so prišli Marindolci v XIV. stoletju v Belo krajino.

Domačini so te vrste preslic po svoje preoblikovali in so postale podobne oblikam cerkvenih stolpov z malteškim križem na vrhu in okroglimi ali oglatimi linami, po svoje zamišljenimi. Značilne so na preslicah osmerokrake zvezde, ki so posnete po vzorcih tkanin. Pogosto je na preslicah krog s križem v sredini. Nekateri fantje so napravili svojim izvoljenkam posebno lepe preslice in so vdělali vanje drobce zrcal, da se je potem vse svetlikalo. Navadno so jemali za izdelovanje preslic javorov ali bukov les.

14. K vprašanju organizacije tkalstva v današnjosti

V zvezi z domačim tkalstvom v jugovzhodnem delu Bele krajine nastaja danes vprašanje, kako organizirati tkalstvo. Na podlagi zbranih podatkov nam kaže seznam tkalk sledečo sliko:

1. Adlešiči	8	20. Vidnjeviči	4	39. Vinica	5
2. Beđenj	4	21. Valeti	1	40. Drenovac	4
3. Bojanci	14	22. Žuniči	3	41. Golek	14
4. Fučkovci	5	23. Sinji vrh	10	42. Drežnik	6
5. Gorenjci	5	24. Daljne njive	2	43. Hrast	23
6. Mala Sela	1	25. Špeharji	5	44. Kovačji grad	5
7. Velika Sela	2	26. Hrib	2	45. Knežina	4
8. Purga	1	27. Draga	6	46. Nova lipa	18
9. Tribuče	2	28. Kot	6	47. Stara lipa	19
10. Vrhovci	4	29. Breg	1	48. Ogulin	3
11. Marindol	5	30. Selce	1	49. Podklanec	9
12. Miliči	5	31. Gorica	3	50. Perudina	7
13. Preloka	11	32. Damelj	14	51. Sečje selo	8
14. Balkovci	2	33. Predgrad	5	52. Učakovci	15
15. Grduni	3	34. Kovača vas	2	53. Vukovci	8
16. Jakomini	2	35. Deskova vas	1	54. Zilje	41
17. Krotci	1	36. Paka	1	55. Belč vrh	5
18. Novoseli	2	37. Čeplje	1	56. Prelesje	1
19. Vidine	3	38. Stari trg	2		

V Beli krajini je danes 345 krosen in okrog 400 tkalk.

Zimska delovna sezona traja povprečno 90 dni, ko počiva poljsko delo. Če vključimo v delovno akcijo »Doma« v Ljubljani 100 tkalk, bi te lahko natkale vsaj 60.000 m domačega platna. Poleg tega bi pa več izbranih tkalk

natkalo nekaj sto kosov ornamentiranih tkanin, namenjenih za izvoz. Tudi gladko tkano platno je bilo svoj čas dober izvozni predmet v zahodne države. Akcija »Doma« stremi za tem, da se tkalstvo v Beli krajini zboljša, in bodo odslej naprej v nekaterih krajih tkalski tečaji za oživitvev in ohranitev krasilnih tkalskih tehnik. Danes gre za tem, da se ponovno uvedejo ženska ročna dela v šolah po tistih krajih, kjer je delo še živo, da ne izgine, kakor je bilo to drugod, da ni več sledu o lepih tehnikah, ki so jih gojile svoj čas žene po raznih vaseh. Za naš izvoz bi lahko prav Bela krajina precej prispevala, če bo delo pri organizaciji domačih obrti pravilno potekalo in bo tudi material na razpolago. Uvoženi material je postranskega pomena, kajti šele predelava dvigne njegovo ceno. Zato ni kar načelno odklanjati uvoz materiala, ki pride k nam samo v predelavo in oplemenitev. Poleg tkalskih tečajev naj bi se organizirali tudi tečaji za vezenje v starih in modernih tehnikah in za predelavo platna za razne uporabne predmete. Nujna je tudi ustanovitev tkalsko-veziljske zadruga za Belo krajino.

Ne zagovarjamo izdelave po starem, originalnem načinu iz neke starokopitnosti ali zaostalosti, ampak z etnografskega, umetno-obrtnega in gospodarsko-političnega stališča. Ravno ročna dela, delana na starinski način, so zelo lepa in privlačna. Takšno je gledanje na domačo obrt po vsem kulturnem svetu in treba je, da ohranimo to pravilno stališče tudi pri nas.

Résumé

LE TISSAGE À DOMICILE DANS LA CARNIOLE BLANCHE

L'auteur traite du tissage dans la Carniole Blanche, province située au sud-est de la Slovénie. Le tissage qui y remonte au moyen âge, à en juger par l'outillage, et même à une époque plus ancienne, si l'on juge par l'ornementation et la technique primitive, s'est maintenu jusqu'à nos jours. Il est répandu surtout dans le villages des bords de la Kolpa.

Les femmes y travaillent dans 56 villages la toile du pays en chanvre et en lin. Tout y est fait à la main — du filé à la toile. Elles exécutent plus de 20 sortes de toiles dont plusieurs à armures très originales. Elles confectionnent aussi les tissus d'ornement avec des fils de couleur. A base de laine, elles tissent aussi toutes sortes de sacoches et des tabliers pour costumes nationaux, des tapis et des couvertures.

Tout l'outillage, absolument originel, a été fabriqué par des artisans autodidactes. Le tissage, très important du point de vue ethnographique, est de nos jours encore le métier à domicile le plus répandu dans la Carniole Blanche.